

Antoni CETNAROWICZ, *Narodni preporod u Dalmaciji – Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*, Srednja Europa, Zagreb 2006., 283 str.

Knjiga uglednoga poljskoga profesora i predavača europske povijesti 19. stoljeća na Jagielonskom sveučilištu u Krakovu, Antonija Cetnarowicza, nastala je u sklopu znanstveno-istraživačkog projekta *Nationalbewegung und Lebenswelt in Dalmatien während der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, kao rezultat suradnje Sveučilišta u Baselu (Švicarska) te spomenutog Sveučilišta u Krakovu (Poljska).

Namjera autora kao i drugih suradnika na projektu (prof. dr. H. Haumann, dr. sc. M. Trančík) bio je pokušaj da se problematika narodnog preporoda u Dalmaciji i s njime povezanog procesa nastanka moderne hrvatske i srpske nacionalne ideje približi ponajprije čitateljima poljskoga i njemačkoga govornog područja.

Na temelju dvogodišnjeg istraživanja (1996. – 1998.) u Krakovu je 2001. tiskana knjiga pod nazivom *Odrodzenie narodowe w Dalmacji – Od «slavenstva» do nowoczesnej chorwackiej i serbskiej idei narodowej* (Wydawnictwo UJ). Ovo izvorno znanstveno djelo nastalo je prije svega na temelju opsežne izvorne građe (Povijesni arhiv - Zadar, Znanstvena knjižnica - Zadar, Hrvatski državni arhiv - Zagreb, Arhiv sveučilišne knjižnice - Zagreb, Haus-, Hof- und Staatsarchiv - Beč, Allgemeines Verwaltungsarchiv - Beč, Archivio Storico del Ministero degli Affari Esteri - Rim, Archivio Segreto Vaticano - Rim), nadopunjene mnogobrojnim radovima hrvatskih i nekih stranih autora te kao takvo predstavlja kvalitetan sintetski prikaz preporodnih kretanja u Dalmaciji druge polovice 19. stoljeća.

Hrvatski prijevod ove knjige pod istoimenim naslovom *Narodni preporod u Dalmaciji – Od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji* tiskan je u izdanju *Srednje Europe* 2004. i javno predstavljen početkom lipnja 2006. u Zagrebu na Odjelu za povijest Matice hrvatske.

U četrnaest poglavlja autor kronološki prati proces društveno-političkih i kulturnih događanja te promjena koje su nastale kao posljedica istih na području Dalmacije od propasti Mletačke Republike 1797. sve do izbijanja ustanka u Bosni i Hercegovini 1875. - 1878. odnosno njime izazvane Istočne krize koja je imala veliki utjecaj na oblikovanje narodnog preporoda u Dalmaciji tijekom njegove završne faze. Iako vrlo precizno usredotočen na ključne političke, društvene i etno-jezične odnose, autor preporodna zbivanja od samih početaka stavlja u širi okvir tako što ih promatra u kontekstu srednjo - europskih događanja, posebice u kontekstu problema koji su se nametnuli nakon 1848. godine.

U razdoblju do 1860. Cetnarowicz se ukratko osvrnuo na povijesne događaje u Dalmaciji između 1797.-1850. gdje se posebno dotaknuo početaka nastanka Narodne stranke te problema ujedinjenja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom.

Glavna namjera autora bila je ukazati na nekoliko važnijih aspekata narodnog preporoda u njegovoj najvažnijoj fazi - u razdoblju između 1860. i 1880. - 1882. godine. U sklopu toga najprije otvara pitanje periodizacije hrvatskoga nacionalnog preporoda uopće s obzirom na činjenicu da taj pokret nije obuhvatio sve hrvatske zemlje istovremeno. S tim u vezi posebno upozorava na problem periodizacije narodnog preporoda u Dalmaciji, napose određivanja njegovih početaka. Ističući četiri odrednice kao mogući početak preporodnih kretanja na tadašnjem jugu Habsburške monarhije (propast Venecije 1797., izdavanje almanaha *Zora dalmatinska*, revoluciju 1848./49. te

1860. kada je Austrija krenula putem ustavnosti), posebnu pažnju posvetio je borbi i sučeljavanju političkih programa narodnjačkog i autonomaškog tabora, odnosno problemu hrvatsko-srpskih odnosa koje drži glavnim sadržajem narodnog preporoda u Dalmaciji.

Unutar toga neizbježno je bilo osvrnuti se na dosadašnje historiografsko poimanje ove problematike stoga je, analizirajući ideologiju i programe čelnih političara onoga vremena, upozorio i na važnost razumjevanja poimanja nacije i narodnosti u vrijeme preporoda, za koje smatra da je bilo vrlo nejasno. Tada raširena koncepcija identifikacije prema jeziku, odnosno vjeroispovjesti se, po njemu, u najvećoj mjeri odrazilila na manifestacije hrvatske i srpske ideje pri čemu je ova druga u većoj mjeri poslužila kao podloga hrvatsko-srpskoga političkog razmimoilaženja, koje je kulminiralo na pitanju budućnosti Bosne i Hercegovine tijekom velike istočne krize 1875. - 1878. godine. Iako je u dosadašnjem razmatranju narodnog preporoda u Dalmaciji prevagnula podjela na tri faze (faza 'slavenstva', 'jugoslavenska' faza i faza nacionalne identifikacije) Cetnarowicz je preporod odlučio promatrati kroz unutar-dalmatinski, južno-slavenski i međunarodni aspekt, čime je u daleko većoj mjeri uspio objasniti i čitatelju približiti interese i stajališta sukobljenih grupacija.

U završnom tekstu zaključuje kako je narodni preporod u Dalmaciji odigrao ne samo značajnu ulogu u formiranju moderne hrvatske nacije, već i formiranju srpske nacionalne i državne ideje. Kao glavnu prepreku hrvatske nacionalne integracije istaknuo je slavo-dalmatinsku ideologiju (dalmatinstvo), jednako kao i dubrovački partikularizam te partikularizam u Boki kotorskoj. Povijesni razvoj utjecao je na duboke društvene, etničke i vjerske podjele unutar Dalmacije što je indirektno usporavalo proces sjedinjavanja s hrvatskim sjeverom u vrijeme preporodnih kretanja. Iako je već tijekom revolucionarnih događanja 1848. - 1849. na jugu došlo do razvitka onih snaga koje će kasnije postati nositelji nacionalne ideje (građanstvo, inteligencija), prijelomno razdoblje u povijesti Dalmacije bile su godine 1860. - 1861. Unatoč porazu u političkoj borbi, Narodna stranka je u razdoblju 1861. - 1865. uspjela organizirati te izraditi vlastitu ideologiju i program djelovanja, s primarnim ciljem produbljivanja nacionalne svijesti među širokim slojevima društva što je u konačnici dovelo do preuzimanja vlasti u razdoblju 1865. - 1867. godine.

Sedamdesete godine 19. stoljeća predstavljaju vrhunac narodnog preporoda u Dalmaciji, iako su upravo događaji uoči izbora za bečki parlament 1873., odnosno istup petorice narodnjaka u Carevinskom vijeću, označili početak dezintegracije Narodne stranke, a onda i njezine destabilizacije na političkoj sceni. Kao jedan od najvažnijih, a istodobno i najtežih problema koji izazivaju interes istraživača, autor ističe pitanje hrvatsko-srpskih odnosa u tom razdoblju, ne samo zato jer je on povezan s oblikovanjem moderne nacionalne i državne ideje među Hrvatima i Srbima, nego i zbog činjenice da su ti odnosi barem u jednoj fazi u širem aspektu činili platformu sporazumijevanja s predstavnicima drugih slavenskih naroda u Monarhiji.

Ocjenjujući rezultate narodnog preporoda ističe da iako glavni cilj nije postignut (ujedinjenje s Hrvatskom i Slavonijom), preporod je kao takav bio značajan za formiranje moderne hrvatske nacije i jedinstva ostvarenog tek u 20. stoljeću. Kada je riječ o hrvatsko-srpskom sukobu, ocjenjuje da on nije onemogućio sporazum između dviju strana što dokazuje potpisivanje Riječke i Zadarske rezolucije početkom 20. stoljeća.

Premda je znanstveni interes Cetnarowicza i dosad bio usmjeren na povijest Srednje i Jugoistočne Europe u 19. stoljeću, ovaj rad predstavlja njegov možda i naj-

važniji doprinos na području istraživanja odnosa i veza Poljaka i Južnih Slavena, odnosno Hrvata. Svojim pristupom uvelike nadopunjava dosadašnja istraživanja, s naglaskom na isprepletenost i međuovisnost događanja na relaciji Dalmacija – sjeverna Hrvatska. Dosadašnje publikacije autora bile su fragmentarne naravi u odnosu na ovaj rad, no kao takve poslužile su kao temelj za ovu sintezu.

Među značajnijima svakako treba spomenuti raspravu *Słowiański ruch narodowy i jego stosunek do spraw polskich 1848 - 1879* (UJ, Krakov 1991.). U okviru istraživačkog projekta na temelju kojeg je nastala i ova knjiga u planu je objava novog rada istog autora pod nazivom *Narodni preporod u Istri 1860. – 1907.*

ZDRAVKA ZLODI

Radmila RADIĆ, *Život u vremenima: Gavrilo Dožić 1881 - 1950.*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 2006., 413 str.

Afirmirana historičarka R. Radić, koja se dugi niz godina bavi odnosima jugoslavenske države i vjerskih zajednica, objavila je za historičare veoma brzo – nakon opsežnog dvotomnog rada *Država i verske zajednice 1945-1970.*, 2002. – jednu vrijednu knjigu. Biografija patrijarha G. Dožića nastala je i kao rezultat njezinih osnovnih istraživanja, ali je izbor ovoga historiografskog žanra zahtijevao drukčiju konceptualizaciju istraživačkog problema. Rezultat je zanimljiva, opsežna i višeslojna analiza, korisna i onima čiji primarni stručni interes nije crkvena povijest. Zasluge su u tome neprijeporno autoričine jer uspješnost rada na nečijem životopisu nije vezana samo uz to koliko je izvora dostupno, nego je jednako važan i način kako ih biograf koristi odnosno koja pitanja rješava uspostavljajući odnos pojedinca, sredine i vremena u kojem je živio.

Ova pitanja autorica raspravlja u Predgovoru te je ovaj odjeljak instruktivan u metodološkom smislu za sve one koji se također žele baviti biografijama.

U izradi životopisa patrijarha Srpske pravoslavne crkve G. Dožića korišteni su fondovi Arhiva Državne zajednice Srbije i Crne Gore, Arhiva Srbije, Muzeja istorije Jugoslavije – Kabineta Maršala Jugoslavije, Arhiva grada Beograda, Diplomatskog arhiva Ministarstva inostranih poslova Srbije i Crne Gore, Arhiva SANU, Arhiva Svetoga arhijerejskog sinoda SPC, National Archive London, Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Berlin, kao i golem broj objavljenih izvora i dokumenata, memoarskih zapisa te domaće i strane literature historiografske, sociološke i politološke provenijencije. Temeljni tekst prati 1.381 bilješka, u kojima nalazimo raznovrsne i opsežne biografske, pojmovne i kronološke natuknice. Knjiga se sastoji od četiri dijela: "Između dve kraljevine" (17. -112.), "Mitropolit i patrijarh" (113. - 221.), "Patrijarh Gavrilo u drugom svetskom ratu" (222. - 295.), "Suočavanje sa promenama" (296. - 381.), uz Predgovor (7. - 15.), Summary (382. - 383.), popis fotografija (384. - 385.), popis izvora, literature i novina (386. - 399.) i imensko kazalo (401. - 413.).

Dožić, pravim imenom Đorđije, rođen je u jednom selu blizu manastira Morača, u Kraljevini Crnoj Gori, krajem 19. st., u vrijeme kada su, naglašava autorica, nacional-

ni epovi i ideje o borbi za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje oblikovali mlađe naraštaje na tom i širem prostoru. Religijski život pravoslavnih u to vrijeme bio je na najnižem stupnju i favorizirao je više rituale nego božje ideje. Monasi i svećenici, zapravo jedini obrazovani u tim zajednicama, bili su više političke figure i aktivisti no ljudi posvećeni religiji. (382.) Sekularizacija se u to vrijeme širila i među pravoslavnim stanovništvom te je krajem stoljeća sekularni svijet nudio mnogo više šansi za dobrobiti nego crkvena karijera. Zanimanje za svećenički poziv značajno je opalo, ipak, u Srbiji i Crnoj Gori tog doba društveni se uspjeh još uvijek mogao postići u vojnim ili državnim službama te crkvi. Iako je siromaštvo, i crkve i društva, bilo opća oznaka tog kraja, Crnogorci su svećeničkom pozivu manje težili zbog koristi – jer nje nije bilo, više je bila riječ o počasti koja ga je pratila. Također, školovanje kao način da se uzmakne od teškog rada i života i stekne mjesto u državnoj službeničkoj hijerarhiji “što je smatrano za vrhunac u životu” (40.), postalo je i neka vrsta natjecanja u društvu. O tome upečatljivo govori autoričina socijalno-psihološka ‘freska’ Crne Gore tog doba. Dožić se školovao u manastiru Morači i u više gradova Kraljevine Srbije. Zamonašio se kao Gavrilo 1900., da bi potom bio učitelj samostanske škole u Dečanima.

Krajem 19. st. u borbi Srba za visoke crkvene pozicije u Povardarju i Carigradu važno je bilo znanje grčkog, visoka obrazovanost svećenička i stroga monaška disciplina. Crkva je stoga poticala one koji su obećavali na tom putu, iako je u cjelini bilo malo onih koji su ustrajali, opterećeni nedostatkom sredstava i zamršenim političko-crkvenim odnosima i spletkama na relaciji Beograd-Cetinje-Carigrad (Partijaršija, Porta). Tu šansu je dobio i Dožić: 1904. upućen je u Carigrad o trošku vlade Kraljevine Srbije. Na teološkom fakultetu doktorirao je 1909. Zatim je upućen na tajničko mjesto u Hilandar kao i za voditelja njegove škole. To je postavljenje bilo protivno njegovoj želji i namjeri da ostane u Carigradu i dalje se školuje. Iz Hilandara je ipak uskoro premješten iako zbog drugih razloga. Naime, zbog crnogorskog podrijetla i otvorenog ‘crnogorstva’ nije ga prihvaćao dio pravoslavnih i državnih struktura Srbije. Također, niti njegova naprasita narav nije mu pomagala. Svojom upornošću i vezama uspio je ipak dobiti boravak u Carigradu i daljnju pomoć srbijanske vlade, za učenje turskog jezika. Njegove osobine: ustrajnost, obrazovanost i sposobnost nalaženja ‘veza’ (poduprto visokim državnim pozicijama bliskog rođaka u Kraljevini Crnoj Gori), načinile su ga ubrzo važnom osobom u borbi za mjesto raško-prizrenskog mitropolita. Na njegovu postavljenju inzistirala je carigradska Patrijaršija, a suprotstavljali su mu se istaknuti politički i crkveni krugovi Srbije. Borba protiv njegova postavljenja odnosno preuzimanja upravljanja mitropolijom trajala je od početka 1911. do kraja 1913. U međuvremenu, politički odnosi Srbije i Crne Gore su se i zbog toga pogoršali, a na kraju, kada je postalo jasno da od preuzimanja mitropolije neće ništa biti, uvrijeđena crnogorska vlast na čelu s kraljem Nikolom postavila je Dožića za mitropolita u Peći.

Nakon Prvoga svjetskog rata Dožić se na Cetinju uključio u omladinski pokret koji je zagovarao ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom te bio član Velike crnogorske narodne skupštine koja je 26. studenog 1918. donijela odluku o ulasku Crne Gore u sastav nove državne zajednice. Svoja prijašnja stajališta o ‘crnogorstvu’ promijenio je, uočavajući da je doba snage samostalne Crne Gore prošlo. Njegova podijeljena lojalnost prema Srbiji koja ga je školovala i omogućila mu uspon u crkvenoj hijerarhiji, te Crnoj Gori iz koje je potekao, pratila ga je, kaže autorica, cijeli život i sigurno je bila glavni razlog što je prihvatio ideju jugoslavenstva, iako se ubrzo razočarao njezinim ostvarenjem. (382.)

U novoj državi položaj pravoslavnog svećenstva u Crnoj Gori se pogoršao jer su ostali bez redovitih prihoda. Naime, u Kraljevini Crnoj Gori oni su bili u statusu državnih službenika te su kao takvi bili plaćani od države. Gavriilo je, kao mitropolit crnogorsko-primorski (1920. - 1938.), nastojao poboljšati njihov položaj kao i poziciju Pravoslavne crkve u Crnoj Gori koju su jače no crkvu u Srbiji pogodile mjere agrarne reforme. Ustrajno se borio za rješenje ovih pitanja brojnim pismenim interpelacijama, prijedlozima i žalbama Narodnoj skupštini i drugim državnim tijelima. U lipnju 1924. organizirao je čak i štrajk svojih svećenika u obavljanju administrativno-državnih poslova što je urodilo plodom te su svećenici ubuduće plaćani kao državni činovnici. (136.)

Kontroverzna smrt patrijarha Varnave Nastića u jeku borbe Srpske pravoslavne crkve protiv Konkordata između države i Katoličke ckve, dovela je mitropolita Gavriila na najvišu poziciju u crkvi. Njegovu izboru osobito je pogodovala želja kneza Pavla i premijera Milana Stojadinovića da smire odnose s vrhom Pravoslavne crkve. Visokim državnim strukturama on se činio umjerenim i stoga najpogodnijom osobom koja će zaustaviti opoziciju SPC državi te su utjecali da se u sklopu crkvenog Sabora on pojavi kao najozbiljniji kandidat za čelnu funkciju. Strani tisak je njegovo imenovanje 1938. ocijenio nagradom za pomirljivost oko Konkordata, a nije zaboravljano ni njegovo odmjereni javno ponašanje prigodom Sarajevskog atentata 1914.

Vrh SPC-a, pa tako i partijarh Gavriilo, javno su se protivili pristupu Jugoslavije Trojnom paktu. Znali su o pripremanju državnog puča 27. 3. 1941. Zbog toga te njegovih probritanskih stajališta, njemačka okupacijska vlast ga je nekoliko puta zatvarala i podvrgavala ispitivanju. Većinu ratnog vremena patrijarh Gavriilo proveo je interniran u samostanima da bi sredinom 1944. bio odveden u logor Dachau, u sklopu plana njemačkih vlasti o korištenju crkvenih velikodostojnika pravoslavnih crkvi na Balkanu u sklopu "protuboljševičke fronte". Neusklađenost rada njemačkog ministarstva vanjskih poslova i tajne policije pokvarila je ove planove. Patrijarh je nakon svršetka vojnih operacija ostao u emigraciji zbog političkih razloga jer je crkva zadržala svoju sklonost monarhiji Karađorđevića. Još iz vremena Gavrilove internacije, funkciju 'zamjenika partijarha' obavljao je mitropolit Josif. S novim vlastima on je bio nesklon uspostaviti nekakav kompromis, te se povratak Gavriila iz internacije vlastima činio nužnim, osobito, jer je bio osoba s antifašističkom reputacijom. Dožiću je pak emigracija teško padala, a naknadno se uspostavilo da je čitavo vrijeme bio protiv što ga netko zamjenjuje jer da takva funkcija nije poznata u hijerarhiji SPC-a. Uz svesrdnu potporu vlasti, uključivo i Josipa Broza Tita, vratio se 1946. Njegovim dolaskom odnosi ove crkve i države su se postupno poboljšavali. Autorica naglašava da patrijarh ipak nije obnovio snagu SPC-a, jer je novi sustav pred nju stavio mnoge izazove, od kojih su najveći bili pitanje nezavisne Makedonske crkve, od vlasti 1947. inicirana svećenička udruženja te, općenito, osjetljivost svećenika SPC-a na pritisak države (svećenici s obiteljima). Umro je 1950., a vlast je ponovo igrala presudnu ulogu u izboru novog patrijarha.

Život jednoga visokoga crkvenog velikodostojnika SPC-a nije tek prikaz posvećenosti pozivu i dugogodišnjem usponu u hijerarhiji: autorica njegove biografije nije izostavila niti prikaz mnogih običnih, 'ljudskih' aspekata njegove ličnosti. U mladim danima, ali i kasnije, Gavriilo se zbog svoje nagle naravi i fizički obračunavao, npr. kao monah u Hilandar, a u povodu rasprave oko prvenstva služenja obreda te kasnije, kao mitropolit, za vrijeme posjeta kralja Aleksandra Cetinju 1925., u povodu neslaganja oko dodjele odlikovanja i poziva za svečani ručak. Također, autorica nas je izvjes-

tila i o njegovim neposrednim i često brutalnim ocjenama istaknutih suvremenika u Crkvi i društvu – osobito nije trpio pohlepu i neznanje. Ova knjiga nije, dakle, samo prikaz života jednog patrijarha, nego i višeslojan uvid u društvenu kroniku jednog prostora na kojemu se u nešto manje od stotinjak godina dogodilo 'mnogo povijesti': više se puta ratovalo, nestajale su i nastajale države, mijenjala su se društvena uređenja i osobne političke orijentacije. Stalan je, pak, bio utjecaj državnih vlasti na stanje u SPC-a.

KATARINA SPEHNJAK

Raoul PUPO, *Il lungo esodo. Istria: le persecuzioni, le foibe, l'esilio*, Rizzoli, Milano 2005., 333 str.

Prošle zime, nekoliko dana prije "10. veljače" (kada je potpisan Mirovni ugovor s Italijom 1947. godine u Parizu, koji se trenutno u Italiji obilježava kao državni blagdan "Dana sjećanja", naravno, u talijanskoj javnosti uz negativne asocijacije "nametnutoga mira", "otpuštanja teritorija", "brutalnosti", "egzodusa" itd.) i prikazivanja filma *Il cuore nel pozzo (Srce u bunaru)* na talijanskoj državnoj televiziji RAI – čija je najava u Hrvatskoj i Sloveniji pokrenula lavinu protudogađanja – dobio sam tek objavljenu knjigu čiji naslov u prijevodu glasi: *Dugotrajni egzodus. Istra: progoni, jame, egzodus*, iz pera Raoula Pupa, a u izdanju ugledne milanske izdavačke kuće Rizzoli. I tako, dok je prikazivan igrani film (nakon talijanskoga, slijedila su i emitiranja na slovenskoj i hrvatskoj državnoj televiziji), koji i nije imao neke veze sa stvarnim događajima, a kamoli da ih je vjerno ocrtao i kontekstualizirao, dok su održavane manifestacije i protumanifestacije, koje su (umjesto kakve-takve poslovične staračke mudrosti) obilovale nesmanjenom žučljivom grlatošću, dok su organizirane televizijske debate, ne toliko usmjerene prema što iscrpnijoj i svestranijoj prezentaciji problematike, koliko za zadovoljenje zakonitosti show-businessa, opredijelio sam se za opciju čitanja.

Zapravo, prof. dr. sc. Raoul Pupo bavi se suvremenom poviješću na Sveučilištu u Trstu (Università di Trieste), zaposlen je pri Odsjeku za znanost o čovjeku (Dipartimento delle scienze dell'uomo), a već 30-ak godina piše o različitim aspektima ratne i poratne povijesti Julijske Venecije. Godine 1979. objavio je *La rifondazione della politica estera italiana: la questione giuliana (1944-1946). Linee interpretative*, a isti udinski izdavač "Del Bianco", specijaliziran za furlansko-tršćansko-istarsku... problematiku, 1999. izdao je i knjigu *Guerra e dopoguerra al confine orientale d'Italia 1938-1956*, dok je 2003., zajedno s Robertom Spazzalijem, objavio knjigu *Foibe*, u džepnome izdanju, kod poznatog izdavača Bruna Mondadorija.

Posegnemo li već za Pupovom knjigom iz 1979., uočiti ćemo ne samo da se njezin sadržaj bitno razlikuje od onodobnih promidžbenih i publicističkih radova, nego da se odlikuje analitičnošću i da je zasnovan na pravilima struke i na znanstvenoj metodologiji. Uočljiv je i autorov angažman na prevladavanju hladnoratovske podjele, kao i napor na približavanju idealu sveobuhvatnijega i cjelovitijega procjenjivanja problematike, a u toj vizuri posebno važno mjesto pripada zborniku radova *Trasferimenti forzati di popolazione nel Novecento europeo*, objavljenom u Napulju, 2000. (u izda-

vačkoj seriji *Quaderni di Clio*), a kojega je prof. dr. sc. Raoul Pupo uredio zajedno s prof. dr. sc. Marinom Cattaruzzom i prof. dr. sc. Marcom Dogom, također s tršćanskog sveučilišta. U navedenom izdanju, u kojemu su obuhvaćena tri tematska bloka (prvi, o kršćansko-muslimansko/turskom preseljavanju između dvaju svjetskih ratova na balkanskom prostoru, drugi, o preseljavanju mahom Nijemaca iz istočne Europe nakon Drugoga svjetskog rata, i treći, o egzodusu Talijana nakon Drugog svjetskog rata), uistinu je široko impostiran (vremenski, prostorno i po pitanju zainteresiranosti širinom spektra etničko/vjersko/nacionalnih skupina), dijaloški i sukladno pravilima struke povijesne znanosti pristupilo tumačenju fenomena nasilnoga preseljavanja pučanstva.

Dakle, vratimo se sadržaju knjige *Il lungo esodo*. Već na temelju prvog pogleda na knjigu, a bez namjere pridržavanja bilo kakve prigodničarsko-komplimentističke sheme, možemo zaključiti da je riječ o najsveobuhvatnijemu monografskome tekstu o egzodusu s naših jadranskih prostora. Naime, izlaganje ne počinje s mirovnim pregovorima i razgraničenjem, niti s ratnim operacijama i zločinima u Drugom svjetskom ratu, nego s krajem Prvoga svjetskog rata, s uspostavom talijanske vlasti i njezinim odnosom prema netalijanima na tome području, s mjerama fašističkih vlasti itd. Dakle, izostavimo li zaključak (str. 241. – 247.) i prvo (str. 13. – 24.), uvodno poglavlje (koje se odnosi na veze egzodusa i povijesti Italije te na zloporabe povijesti u historiografiji), drugo poglavlje (str. 25. – 59.) obuhvaća razmatranje o Julijskoj Veneciji između dvaju svjetskih ratova: o talijanskom naseljavanju, o mučnom uključivanju u talijansku državu, o fašističkoj politici prema Slavenima, o slovenskoj i hrvatskoj “emigraciji”, o “emigrantskim udrugama” itd.

Treće poglavlje (str. 61. – 102.) govori o ratu i o nasilju. Autor polazi od utjecaja ratnoga stanja na društvene prilike u Julijskoj Veneciji, pokretanja otpora, kapitulacije Italije i eskalacije nasilja. Njegova impostacija raščlambe jest ispravna i prihvatljiva, iako bi pozorni čitatelj mogao primijetiti da se prilično iscrpno prikazuje odnos Talijani - “Slaveni”, ali se vrlo malo osvrće na odnos Hrvati-Slovenski. Prikazujući stanje 1944., autor iznosi tezu (str. 80. – 81.) o prevladavajućem internacionalizmu u redovima KP Italije, odnosno o prevladavajućem nacionalizmu u KPJ. Takvu tezu moglo bi se dokumentirati pozicijama zauzetih od dvaju stranačkih vodstava do kraja rata do potpisivanja Mirovnoga sporazuma (ili do rezolucije IB-a), ali za 1944. godinu prema rezultatima dosadašnjih istraživanja (i sukladno prioritetima partijskih vodstava u ratnim okolnostima!) čini mi se da nije moguće potvrditi. Treba uzeti u obzir da autor sličnu tezu postavlja (na str. 74), i to u hipotetičkome obliku, pri raščlambi uzroka eskalacije nasilja u rujnu i listopadu 1943. kao o “labilnim granicama između političkoga sukoba i privatnoga spora, između antifašističke mobilizacije i nacionalističke agresivnosti”. Moramo priznati da historiografija koja se bavila navedenom tematikom (mislim na područje hrvatske Istre) na području Hrvatske, pa i bivše Jugoslavije, uopće nije impostirala problem s tih polazišnih pretpostavki, nego je – sukladno općenitim tendencijama u Partiji i javnome diskursu – ustrajno promicala stajališta o “fratellanzi” i sl. Očekujem da bi navedene autorove teze mogle izazvati gnušanje u dijelu naše javnosti, ali držim da od njih ne treba okretati glavu kao da je riječ o pukim blasfemijama, nego da se njima treba pozabaviti i da ih treba podvrgnuti provjeri u budućim istraživanjima.

Slijedi poglavlje u kojemu su analizirani jugoslavenski ciljevi na Mirovnoj konferenciji (str. 103. – 120.), odnosno najzanimljiviji je aspekt promidžbe o “talijansko-slovenskom bratstvu” i ono o mogućnosti organiziranja plebiscita. Autor naglašava

razvrstavanje Talijana od jugoslavenskih vlasti na “poštene antifašiste” ili na “poštene i dobre Talijane”, i na “reakciju” ili “narodne neprijatelje”, ali uostalom takva je bila i sudbina drugih naroda Jugoslavije. Kritički se osvrće na metodologiju primijenjenu prigodom popisivanja pučanstva provedenog 1945. (str. 109. – 111.), a u sklopu toga pokreće i pitanje “neautohtonih”, tj. osoba doseljenih na područje Julijske Venecije nakon 1918., za koje je – prema autorovu obrazlaganju – jugoslavenska vrhuška smatrala da se trebaju iseliti. Poziva se i na svjedočanstvo zgranutog pulskog komunista, jer su u tu kategoriju uvrštavani i “mnogi radnici koji su sa svim sredstvima surađivali s oslobodilačkim pokretom”. Zasiurno, to je jedan od problema koji traži dodatna historiografska istraživanja.

Nakon toga, dva su poglavlja posvećena egzodusu: jedno onome iz Rijeke i Pule, te s drugih područja koja su na temelju “Mirovnog sporazuma” prepuštena Jugoslaviji (str. 121. – 148.), i drugo koje prikazuje tijek iseljavanja iz Zone B STT-a (str. 149. – 186.). Iseljavanje iz Pule dogodilo se neposredno prije savezničke predaje grada jugoslavenskoj upravi, a na primjeru Rijeke autor ističe ekstremizam novih vlasti i njihovu bezobzirnost u ovladavanju cjelokupnim spektrom političkog života. Opisujući stanje u STT-u, autor opširno razmatra upravu, izbore, lokalnu političku kombinatoriku (i za Zonu A i za Zonu B). Čitatelj će primijetiti šturost podataka o političkom sustavu (o njegovim tehničkim značajkama) u Zoni B, te obilato citiranje iskaza osoba koje su napustile svoja prebivališta u Istri (koji obiluju subjektivnim, čak pomalo stereotipnim elementima). Međutim, kada je riječ o političkom životu u Zoni A, razmatranje je neusporedivo kompleksnije i ima značajke cjelovite i dubinske analize. Zapravo, iznimno je zanimljiv i niz autorovih primjedbi (koje svakako zaslužuju daljnju razradu) o, da tako kažemo, ostvarivanju “revolucionarnih” ciljeva u Zoni B, i to zato što pružaju perspektivu građanskog intelektualca (i vrijednosnog sustava). Našim radovima o navedenoj problematici (čak i onim suvremenijima) nedostaje ta perspektiva: donose vrijedne podatke, ali na široj interpretativnoj razini izgubi se iz vida impakt revolucionarnih mjera na građansko društvo, te se znaju potkrasti formulacije preuzete iz izvora (iz onodobnog sustava) i govori se samo o “greškama”, “nepripremljenosti”, “neobučenosti” kadrova itd.

Poglavlje naslovljeno “Interpretativni čvorovi” (str. 187. – 204.) razmatra opseg egzodusa, je li riječ o jednom ili više egzodusa, uzroke iseljavanja koje navode vlasti i razloge koje navode ezuli. Autor se osvrće na statističke podatke: iznosi procjenu da je na području Pulske, Riječke i Zadarske provincije živjelo 241.186 Talijana (prema procjeni iz 1939.), te da je u dijelovima Tršćanske i Goričke provincije koji su pripali Jugoslaviji živjelo još otprilike 20.000 Talijana. Uzima u obzir da se dio Talijana zadržao, ili da ih se nešto doselilo iz Italije ili Zone A (npr. radnici iz Monfalconea), te zaključuje da je egzodus obuhvatio veći broj ljudi i tvrdi da bi se prema novijim istraživanjima taj broj trebao kretati oko 270.000 osoba, tj. otprilike polovice stalno nastanjenoga pučanstva s navedenih područja (str. 190. – 191.). Autor se pita o možebitnom premeditiranju i poticanju iseljavanja, te uočene tendencije grupira u tri pristupa: onaj poricanja, onaj o namjernosti i funkcionalistički pristup. Za poricajući pristup problemu egzodusa autor predbacuje slovenskoj i hrvatskoj historiografiji da je dugo vremena zanemarivala taj problem, zatim da su “radije govorile o optantima i emigrantima” i konačno da su uzroci egzodusa pretežno ekonomske naravi. Navedenome se protivni pristup o namjernosti egzodusa, prema kojemu je Titova Jugoslavija bila samo puki izvršitelj u slavenskome svijetu davno iskovanih planova za uklanjanje Talijana s istočne obale Jadrana, a takva stajališta se propagira u krugovima bliskim ezulima. Autor se kritički osvrće na oba navedena pristupa, i zaključuje navodeći da se “tijekom posljednjih godina kod talijanskih autora pojavio novi pristup”: funkcionalistički

(str. 197.). Taj pristup se ne iscrpljuje razmatranjem namjera, nego konceptom o "talijansko-slavenskome bratstvu" (izvorno: *fratellanza*, a takva se inačica obilato rabila u našem političko-publicističkom žargonu do kraja 70-ih godina prošlog stoljeća), a koji nije bio deklarativan, tj. promidžbeni trik najviših političkih krugova, nego i opširno primjenjivan na terenu. Autor dalje elaborira raslojavanje u sklopu talijanske zajednice itd. Raoul Pupo zaključuje: "Fašizam je težio uništavanju slovenske i hrvatske vodeće klase, koja se prilično recentno formirala, kako bi destrukturirane mase postale lagani plijen procesa talijanizacije: prvi je korak uspio, a drugi nije, pa posljedično tome Slovenci i Hrvati nisu nestali iz Julijske Venecije. Suprotno tome, Titov je režim iz talijanske sastavnice htio izdvojiti jezgru manjine, a to je radnička klasa komunističke orijentacije i spremna na aneksiju, da bi je pretvorio u subjekt podčinjenog oblika integracije. Što se pak tiče 'ostataka fašizma', tj. svih ostalih gradskih slojeva, koji su predstavljali okosnicu talijanstva Julijske Venecije, te povijesnog i klasnog neprijatelja slovenskom i hrvatskom oslobodilačkom pokretu, a posve je očito da za njih nije bilo prostora u novoj Jugoslaviji. (...)" (str. 198). Nesumnjivo, navedene teze zadiru u najmučnije aspekte međunacionalnih odnosa u Julijskoj Veneciji u 20. st., ali budući da je na neki način Talijanska unija neposredno prozvana, bit će zanimljive reakcije iz tog kruga intelektualaca. Osobno držim da bi se veći dio navedenog sadržaja ovog odlomka mogao simplificirati i kao stajalište historiografije pojedine zainteresirane strane, a da je možda najvažniji problem (ako su nam u središtu pozornosti ljudi i prostor u kojemu je riječ), problem tzv. kriptoidentiteta ili raslojavanja identiteta i to ne samo za otprilike polovicu preostalog stanovništva, nego i za doseljeno stanovništvo, o čemu se relativno malo govorilo i još manje sustavno istraživalo.

Slijedi poglavlje o nastanjanju izbjeglica u Italiji, te o problemima na koje su pritom nailazile (str. 205. – 224.). Naime, ta je kategorija ljudi prelazila iz nadležnosti jednoga vladinog ureda na drugo, pa se tako u prvo vrijeme o njima brinulo Ministarstvo za poratnu pomoć, a od početka 1946. pri Ministarstvu vanjskih poslova osnovan je poseban ured za Julijsku Veneciju, dok je nešto kasnije osnovan ured za pogranične krajeve. Donoseći mnogobrojna svjedočanstva, autor govori o prijama izbjeglica u Italiji i na području Trsta, o često neprijateljskom prijama u novim zajednicama, o njihovom nehumanom smještaju, o dugotrajnosti procesa uključivanja u te zajednice itd.

U poglavlju posvećenom iseljavanju u Australiju (str. 225. – 240.), autor na temelju brojnih svjedočanstava prikazuje atmosferu pri iseljavanju, prijam u Australiji i to kako od strane vlasti (degradiranje specijaliziranih radnika na pomoćne radnike, koji su imali obvezu obavljanja dodijeljenih im, u pravilu, teških poslova tijekom dvije godine), tako i od tamošnjega stanovništva (koje im se izrugivalo i omalovažavalo ih, iako je prema jednome svjedočanstvu to stanovništvo bilo na nižoj kulturnoj razini, jer npr. tamošnji muškarci nisu nosili ni donje rublje /str. 237. – 238./). Treba naglasiti da su znatan dio iseljenika u Australiju činili i Trščani, koji su se zbog političkih i gospodarskih okolnosti odlučili na život u prekomorskim zemljama.

Autor u zaključku (str. 241. – 247.) ističe da su slovenska manjina u Italiji i talijanska manjina u bivšoj državnoj zajednici, iako u različitim uvjetima, podnijele najveći teret vremena i procesa o kojemu je riječ. Obrazlaže nesumnjivo teže uvjete talijanske manjine u odnosu na prilike u kojima je djelovala ona slovenska.

Zaključno, ili umjesto bilo kakvog zaključka, treba prenijeti riječi otisnute na ovitku stražnje korice knjige *Il lungo esodo*: "Knjiga koja konačno baca novo svjetlo na jednu od najboljih i dugo uklonjenih stranica iz povijesti talijanskoga *Novecenta*."

Neđat SULEJMANPAŠIĆ, *Od Sarajeva do Bleiburga i povrata, Ratni dnevnik 28. 12. 1944. – 11. 6. 1945.*, Medžlis Islamske zajednice Zagreb, Zagreb 2006., 143 str.

Dnevničke bilješke Neđata Sulejmanpašića (1925. - 2004.) koristan su i zanimljiv izvor o posljednjim mjesecima Drugoga svjetskog rata u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, kao i događajima na Bleiburgu i "križnim putovima" koji su nakon toga uslijedili. Prva dnevnička bilješka nosi nadnevak 28. prosinca 1944., a posljednja 11. lipnja 1945. Za objavljivanje ih je pripremio i predgovor napisao autorov brat Zija Sulejmanpašić.

Neđata Sulejmanpašića, srednjoškolca, koji je s obitelji živio u Sarajevu, krajem 1944. unovačilo je Ministarstvo oružanih snaga NDH u "Predizobrazbenu školu" u Zagrebu. Putovanje vlakom iz Sarajeva do Zagreba traje nekoliko dana, pri čemu stalno postoji opasnost da vlak napadnu partizani ili saveznički zrakoplovi. Nakon dolaska u Zagreb slijedi iznenađenje, jer su Sulejmanpašić i njegovi drugovi uvršteni u srednjoškolski tečaj "bojne časničkih pripravnika jurišnika Ustaške mladeži". Nošenje ustaških oznaka kod nekih mladića izaziva nezadovoljstvo, jer su smatrali da će biti u sastavu domobranstva, odnosno redovne vojske NDH. I u drugim dijelovima dnevnika vidljiva je određena Sulejmanpašićeva odbojnost prema ustašama. Ipak, možda bi točnije bilo reći da nije riječ o sustavnom ideološkom neprijateljstvu, nego zgražanju prema ustaškim zločinima, koji su, očito je iz dnevničkih zapisa, Sulejmanpašiću poznati, kao i odbojnosti prema primitivizmu i nasilnosti koju neke ustaše iskazuju. U bilješci od 4. ožujka 1945. Sulejmanpašić zapisuje: "(...) ne mogu reći da li sam spreman dati svoj zalog za državu koja mi se prvih dana pokazala isuviše okaljanoj". U vezi s mogućim osobnim progonom nakon sloma NDH, 11. svibnja zapisuje da ne bi htio biti kažnjen isto kao i oni, očito ustaše, koji imaju "ruke uprljane krvlju". S druge strane ipak je prisutna opredijeljenost za nezavisnu Hrvatsku, pa Sulejmanpašić razmišlja što će se dogoditi ako izbije sukob između zapadnih saveznika i Sovjetskog Saveza. U vezi s tim zaključuje: "jasno je da će Hrvatska, ovaj ostatak, prići Englezima i demokraciji".

Neki ustaški dužnosnici ostavili su na Sulejmanpašića pozitivan dojam, npr. Felix Niedzielsky, upravni zapovjednik Ustaške mladeži. I susret s Poglavnikom na Sulejmanpašića i ostale pitomce ne ostavlja negativan dojam. Jedan Sulejmanpašićev kolega je nakon što je bio prisutan Poglavnikovu govoru s njim "oduševljen", spominje njegovu "genijalnost i nadnaravni utisak pojave". U vezi s time Sulejmanpašić zaključuje: "Bilo bi me interesiralo da ga vidim. Ipak tako famozna ličnost". Nekoliko dana kasnije, 14. ožujka 1945., Sulejmanpašić je prisutan na jednoj vojničkoj svečanosti u Maksimiru: "Nešto poslije, na znak fanfara i sam Poglavnik. I on je izvršio smotru. Značajna pojava, još nešto strožije crte lica, nego na slikama, kao da je malo ostario".

Zanimljivo je kako Sulejmanpašić u posljednjim danima rata bilježi hrvatsko nepovjerenje i neprijateljstvo prema Nijemcima, a Hrvati pokušavaju od njih ukrasti ili otkupiti naoružanje i vojnu opremu. U vezi sa smrću Hitlera "padaju rugalice", svima je "Hitler jedan vic", a ne pitaju se, zapisuje Sulejmanpašić, bi li NDH uopće nastala da nije bilo "Švabe", odnosno: "Mnogi od naših tako loše govore o Nijemcima, kao da nisu nikada svirali u istu sviralu".

U nekim Sulejmanpašićevim bilješkama vidljiv je i njegov odnos prema partizanima, odnosno komunistima, kao i prema obnovi jugoslavenske države. U bilješci od 4. ožujka 1945. zapisuje: "Komunizam je za mene najveća zagonetka koja mi je još nerazjašnjena. Ove pak jugoslavenske kombinacije mi se sve manje dopadaju (...)". U vezi

s glasinama o partizanskom nasilju zapisuje, u slučaju da su one točne, “onda zbilja i tamo postoji onaj razuzdani brdski divljak”. Drugog travnja 1945., u vezi s daljnjim prodorima sovjetskih postrojbi, Sulejmanpašić zapisuje: “Iako bez razloga, možda, već sam se vidio na putu u Sibir”. Nesumnjivo ga je na takva razmišljanja tjerala i protukomunistička promidžba NDH, pa 2. svibnja zapisuje: “Komunizam, ono neminovno, što nas čeka, ako se uskoro ne potuku Englezi i Sovjeti, barem po promičbi, donosi nam krutu, a možda i krvavu budućnost”.

Dnevnički zapisi koji pokrivaju razdoblje provedeno u Zagrebu sadržavaju opise vojničke izobrazbe i nastave. Puno je opisa savezničkih zrakoplova koji nadlijeću i bombardiraju Zagreb. Osim toga Sulejmanpašić piše o prehrani, održavanju osobne higijene (čišćenje ušiju), komunikaciji s obitelji u Sarajevu, s kojom razmjenjuje pisma, ali se ponekad čuju i telefonom. Tijekom travnja 1945. Sulejmanpašić je položio prisegu, također u Maksimiru, u prisutnosti Poglavnika, a također tijekom travnja polaže i maturu.

Istovremeno se prati i stanje na bojišnicama, npr. napredovanje partizana prema Sarajevu. U bilješki od 1. travnja 1945. navodi se da su Sovjeti navodno “pred Grazom i pred Mariborom”, pa Sulejmanpašić bilježi da bi “možda preksutra, mogli lupati po gradu sovjetski tenkovi”. Zanimljivo je da su u dnevniku zabilježene različite glasine, odnosno politička predviđanja, koje su se tada širile Zagrebom. Više puta spominju se glasine o mogućem sukobu zapadnih saveznika sa Sovjetskim Savezom, odnosno da će zapadni saveznici priznati postojanje NDH. Tako 6. svibnja Sulejmanpašić zapisuje: “Večeras su javili fantastičnu vijest o objavi rata sa strane Angloamerikanaca, upućenoj SSSR”. Nakon što je Zagreb već napušten i Sulejmanpašić se sa svojim drugovima kreće prema Austriji, 14. svibnja pronijela se i “vijest” da je “Tito mrtav i to podlegao ranama nekog atentata u Novom Sadu”.

Početkom svibnja 1945. započinje povlačenje iz Zagreba i Sulejmanpašić 7. svibnja zapisuje: “sjedimo (...) negdje kod njemačke granice”, odnosno granice Hrvatske i Slovenije. Toga dana rano ujutro napustio je Zagreb: “Vojarne u zapadnom dijelu grada dijelom gore, municija tutnji u ognju. Sve je bila jedna jedina gungula, kakvu može donijeti samo povlačenje. (...) Vojska, žene, djeca, gospoda u limuzinama, kao i seoska sirotinja, s kolima i jedinim imanjem – stokom, sve to vrvi na zapad”. Nakon toga slijede opisi povlačenja, borbi koje su tada vođene i dolazak do Bleiburga. U bilješki od 15. svibnja Sulejmanpašić opisuje kako se prema Hrvatima raspoređuju britanski tenkovi i nad njima nadlijeću britanski zrakoplovi: “Englezi na pokrete nekih naših, prema njima, odgovaraju još gušćim pomicanjem tenkova u front”. Nakon toga konačno dolazi zapovijed da se istaknu bijele zastave i prekine svaka paljba. Zatim slijedi odlaganje oružja i početak zarobljenništva.

Sulejmanpašić se nakon zarobljavanja vraća preko Maribora, zatim vlakom za Zagreb, gdje je smješten u logor Prečko, a krajem svibnja stiže u logor u Bjelovaru. Sulejmanpašić razmišlja o svojoj daljnjod sudbini. Prilikom zarobljavanja rečeno mu je da će im suditi “narodni sud”, a u vezi s tim on zaključuje: “Ako je tako, onda se baš ne bojim”, ali ipak: “Brine me što sam među tim jurišnicima, iako nikad nisam bio ni jurišnik niti dobrovoljac. Da li ću to moći razjasniti?” Kasnije se među zarobljenim učenicima šire različite glasine da će nastaviti školovanje kao pripadnici Jugoslavenske armije, da će biti pušteni na slobodu u skladu s amnestijom. Sulejmanpašić se početkom lipnja konačno vraća u Sarajevo, ali je tu zatvoren u logoru na Koševu do početka kolovoza 1945., kada je konačno pušten na slobodu. U jesen iste godine ponovno se upisao u osmi razred gimnazije, jer mu svjedodžba školovanja u Zagrebu nije bila priznata.

U dnevničkim bilješkama pisanim za vrijeme zarobljeništva nema istaknutijih opisa nasilja prema zarobljenicima, a 28. svibnja Sulejmanpašić zapisuje: "Nije me udario nijedan partizan". Može se zaključiti da je postupak novih vlasti prema "đacima", među kojima je bio i Sulejmanpašić, ipak bio puno blaži nego prema nekim drugim skupinama zarobljenika. Na kraju, Sulejmanpašiću u zarobljeništvu dnevnik nije oduzet!

Nakon dnevnika dolaze "Prilozi" (str. 123. - 136.). Riječ je o nekoliko pisama koje je u vrijeme vođenja dnevnika i boravka u logoru na Koševu pisao Sulejmanpašić ili ih primao od svoje obitelji, kao i o nekim drugim priložima i dokumentima. Na kraju knjige nalaze se kazala osobnih i zemljopisnih imena i kratki sažetak na engleskom jeziku.

Dnevničke bilješke Neđata Sulejmanpašića, izdanka ugledne begovske sarajevske obitelji, ističu se, posebno ako se uzme u obzir njegova mladost, lucidnošću i zanimljivošću. Njegov dnevnik bez "naknadne pameti" daje jedno viđenje posljednjih mjeseci postojanja NDH i neposrednoga poratnog razdoblja.

NIKICA BARIĆ

Bojan B. DIMITRIJEVIĆ, *Jugoslovenska armija 1945 - 1954, Nova ideologija, vojnik i oružje*, Institut za savremenu istoriju, Biblioteka studije i monografije, Beograd 2006., 426 str.

Knjiga obrađuje ustroj i značajke Jugoslavenske armije u prvim godinama postojanja socijalističke Jugoslavije. Na desetu godišnjicu osnutka, 1951., Armija je preimenošana u Jugoslavensku narodnu armiju.

Nakon "Uvoda" (str. 7. - 14.) i uvodnog poglavlja "Nastanak partizanske armije 1941-1945" (str. 15. - 32.) knjiga je podijeljena u tri glavne cjeline - "Nova ideologija", "Novi čovek" i "Novo oružje". Svaka od ovih cjelina dijeli se na veći broj poglavlja.

U cjelini "Nova ideologija" (str. 33. - 156.) prikazano je kako je Komunistička partija Jugoslavije koristila Jugoslavensku armiju kao "partijsku vojsku", odnosno na koji način je u Armiji osiguravala svoju rukovodeću ulogu i s vojnicima provodila "politički rad". Armija je i sudjelovanjem na izborima za Ustavotvornu skupštinu krajem 1945. trebala odigrati bitnu ulogu. Vojnici su na izbore izašli masovno i organizirano, što je davalo jasnu promidžbenu i političku poruku i armijsko opredjeljenje za listu Narodnog fronta. Osim toga, brojni visoki časnici bili su kandidati Narodnog fronta za saveznu skupštinu, kao i za republička zakonodavna tijela.

U jednom tekstu iz 1946. visoki komunistički dužnosnik Milovan Đilas zaključio je da Jugoslovenska armija mora biti "kovačnica novih ljudi". Zato su odnosi između časnika i dočasnika s jedne strane i vojnika s druge strane trebali biti postavljeni na istinski humanu razinu. Zaključivalo se da je pojedinac u "kapitalističkim armijama" samo "figura", a u Jugoslovenskoj armiji svaki pojedinac je "individuum", odnosno, kako je u jednom govoru 1947. istaknuo maršal Tito - Jugoslovensku armiju treba odlikovati "gvozdena disciplina", ali istovremeno i "najprisnije drugarstvo između

samih oficira i između oficira i boraca". Ipak, uz "prisnost", kao nova vrijednost promicana je i neprestana "budnost" prema neprijatelju i u čuvanju vojne tajne.

U Jugoslavenskoj armiji izvršen je jasan i potpuni odmak od vojske Kraljevine Jugoslavije. Na tu vojsku gledalo se kao na negativnu povijesnu pojavu, bila je to "protunarodna vojska", bez "vojničkog duha, bez moralnih činilaca koji sačinjavaju snagu jedne organizovane armije". Za razliku od toga, u "našoj armiji nikad nije bilo – kao u staroj kraljevskoj vojsci – psovke i batine". Nakon jugoslavenskog sukoba s Informbiroom u jugoslavenskom vojnom tisku sve je većim kritikama izložena i pret hodno glorificirana Sovjetska armija.

Dimitrijević prikazuje načine promicanja i oblikovanja kulta maršala Tita u Jugoslavenskoj armiji. U neposrednom poslijeratnom razdoblju uz Tita se veličao i Staljin, dok jugoslavenski raskol s Informbiroom dovodi do daljnjeg učvršćivanja Titove popularnosti u Armiji.

Posebna pažnja posvećena je političkom stanju među pripadnicima Armije nakon sukoba s Informbiroom. Razmatra se kako je u Armiji provedena politika Komunističke partije Jugoslavije nakon sukoba sa Staljinom, kako su primijenjivane sigurnosne i represivne mjere prema vojnicima i časnicima koji su se opredijelili za Informbiro, ili su po tom pitanju bili sumnjivi. Među pojedinim pripadnicima Armije nije bilo vjere da se može suprotstaviti eventualnom sovjetskom napadu. Npr. neki vojnici izjavljivali su da je "nemoguće da se mi suprotstavimo Rusima pošto su mnogo jači i oni bi nas pojeli za čas" ili "kad bi nas SSSR napao ništa od toga ne bi bilo, jer bi svaki komunista bio na strani Rusa, a ostali bi pobjegli kućama". Opisan je i bijeg pripadnika Jugoslavenske armije u države Istočnog bloka. Ipak, kako navodi autor, i dalje je veći broj pripadnika Armije bježao u zapadne zemlje, pri čemu im je glavna motivacija bila želja za kvalitetnijim životom. U sklopu represivnih mjera protiv pristalica Informbiroa, autor se osvrnuo i na osnutak i djelovanje logora na Golom otoku.

Autor se u ovom dijelu knjige osvrnuo i na tragikomični slučaj generala Ljubodraga Đurića koji je tijekom svoga govora na 6. kongresu Komunističke partije, održanom u Zagrebu krajem 1952., izjavio da ne može shvatiti da je "recimo drug Petar Stambolić koji je član CK naše partije preoteo meni ženu". Đurić je prekinut u izlaganju, a njegov istup ocijenjen je "luđačkim i histeričnim", a ubrzo i kao "kontrarevolucionarni", odnosno izdajnički.

U cjelini "Novi čovek" (str. 157. - 312.) prikazan je prijelaz Jugoslavenske armije, nastale iz partizanske vojske, iz rata u mirnodopsko razdoblje. Bilo je to razdoblje ispunjeno oduševljenjem zbog pobjedonosnog okončanja rata. Često je dolazilo do naglog prijelaza iz ratne oskudice i nesigurnosti u relativnu udobnost i privilegije poslijeratnog života, koju su si mogli priuštiti visoki časnici Jugoslavenske armije. No, to je značilo i da se osobe koje su godine provele u partizanima moraju odreći ratničkog načina života i ponašanja i opet se prilagoditi mirnodopskoj stvarnosti. Ubrzo je počelo raspoređivanje postrojbi Jugoslavenske armije u mirnodopske posade, a zatim i djelomična demobilizacija njezina ratnog sastava. Zatim su na odsluženje obavezno-ga vojnog roka pozvane i prve skupine novaka.

Tijekom vojnog roka novaci su, uz vojničke dužnosti, imali i druge oblike nastave. Npr. posebno intenzivno radilo se na opismenjivanju vojnika i drugim djelatnostima koje su vojnike trebale pretvoriti u korisne članove novoga socijalističkog društva. Sve ove djelatnosti otežavali su siromaštvo i oskudica koji su vladali u neposrednom poslijeratnom razdoblju, kao i niska razina obrazovanosti vojnika, ali i časnika i doča-

snika. Dovršetak odsluženja vojnog roka trebao je značiti da Armija društvu prepušta pojedince osposobljene i motivirane za izgradnju socijalističke domovine. Tijekom odsluženja vojnog roka dio vojnika školovan je npr. za poslove vozača i različita druga zanimanja, a dio je nakon odsluženja vojske odlučio napustiti selo i otići u gradove, na rad u novim industrijskim pogonima.

Kada je riječ o generalima Jugoslavenske armije u neposrednom poslijeratnom razdoblju, on se temeljio na uglavnom vrlo mladim ljudima koji su uspon doživjeli tijekom rata, a bio je i usko povezan s članstvom ovih osoba u Komunističkoj partiji Jugoslavije. Mnogi od njih prvo ratno iskustvo imali su još za vrijeme građanskog rata u Španjolskoj, gdje su se borili na strani Republike. U nacionalnom smislu znatno su bili zastupljeni Crnogorci i Srbi s područja Hrvatske i Bosne i Hercegovine.

Nakon okončanja Drugoga svjetskog rata vrlo bitno pitanje bilo je kvalitetno školovanje zapovjednog kadra Jugoslavenske armije, koja se do tada oslanjala na kadrove školovane na ratnim partizanskim tečajevima. Osim razvoja vlastitih vojnih škola, do raskida sa Staljinom 1948. dio kadrova školovan je i u Sovjetskom Savezu.

Sukob Jugoslavije s Informbiroom nametnuo je, kako navodi Dimitrijević, potrebu da se vojno-politički vrh s maršalom Titom posveti poboljšanju uvjeta života jugoslavenskih časnika, posebno onih nižeg čina, što je trebalo povećati razinu njihove odaynosti "liniji" Komunističke partije Jugoslavije. Maršal Tito u jednom je govoru održanom u ljeto 1949. naglasio da će se rješavanju stambenog pitanja časnika i dočasnika posvetiti odgovarajuća pažnja. Zbilja je i izgrađen znatan broj novih stanova za potrebe Jugoslavenske armije, iako je dio njih zbog brzine gradnje bio nedovoljne kvalitete. Za opskrbu pripadnika Armije osnovana su posebna vojno-trgovinska poduzeća, u čijim dućanima su se trebali opskrbljivati časnici i njihove obitelji.

Armija se u znatnoj mjeri uključila u "socijalističku izgradnju domovine". Neposredno nakon okončanja rata trebalo je uložiti znatne napore u obnovu i izgradnju razrušenih objekata i infrastrukture koji su bili potrebni Armiji. Trebalo je provesti i razminiranje i osposobljavanje i izgradnju cestovnih i željezničkih komunikacija. U ovim radovima su, osim jugoslavenskih vojnika, sudjelovali i ratni zarobljenici. U sklopu politike "socijalističkog preobražaja sela" u Jugoslaviji je krajem 1940-ih započelo osnivanje seljačkih radnih zadruga. Ova politika naišla je na otpor seljačkog stanovništva, pa se Armija i ovdje uključila kako bi promidžbenim i drugim djelatnostima pomogla razvoju zadruga, npr. vojnici su svojim obiteljima masovno pisali pisma u kojima su ih pozivali da pristupe seljačkim zadrugama.

U cjelini "Novo oružje" (str. 313. - 398.) opisan je ustroj Jugoslavenske armije, koji je u razdoblju kojim se bavi ova knjiga bio često mijenjan. Naoružanje Armije na kraju Drugoga svjetskog rata bilo je šaroliko, što je i razumljivo ako se uzme u obzir kako je ta vojska nastajala. Npr. svaka vrsta pješačkog naoružanja bila je zastupljena s desetak tipova oružja njemačke, talijanske, sovjetske, britanske, američke i druge proizvodnje. Krajem rata i neposredno nakon njegova završetka sovjetska pomoć u naoružanju i opremi bila je bitna za kvalitetnije opremanje Jugoslavenske armije. Sukob s Informbiroom označio je razdoblje izolacije Jugoslavije, što je u znatnoj mjeri otežalo stanje naoružanja i tehnike njezine Armije. Jugoslavija je na ovo odgovorila obnovom i razvojem vlastite industrije naoružanja i vojne opreme, a početkom 1950-ih zapadne sile predvođene Sjedinjenim Američkim Državama, u skladu s politikom održavanja Titova režima u sukobu s Istočnim blokom, počele su Jugoslavenskoj armiji isporučivati znatne količine naoružanja i vojne opreme. O isporuci zapadne vojne pomo-

ći kolega Dimitrijević je već opširno pisao i u svojoj knjizi *Jugoslavija i NATO (1951 - 1957)* (Beograd 2003.).

Na kraju knjige nalazi se “Zaključak” (str. 399. - 403.), “Bibliografija” (str. 404. - 414.) u kojoj su navedeni korišteni arhivski izvori i literatura i “Prilog” (str. 415. - 426.) koji daje popis djelatnih postrojbi Jugoslavenske armije prema zapovijedi od 24. srpnja 1949.

Riječ je o vrijednom djelu koje donosi cijeli niz novih i zanimljivih podataka. Knjiga govori o početnom razdoblju postojanja jedne važne institucije socijalističke Jugoslavije, ali opisujući stanje u Armiji daje se i širi kontekst tadašnjega jugoslavenskog društva. Iako se autor koristio raspoloživim arhivskim izvorima, npr. fondovima u Arhivu Jugoslavije, u razdoblju u kojem je on provodio istraživanje Vojnoistorijski institut Vojske Srbije i Crne Gore nije mu dopustio uvid u dokumente Jugoslavenske armije za proučavano razdoblje nakon završetka Drugoga svjetskog rata. I sam autor u uvodu svoje knjige navodi da je takav odnos Vojnoistorijskog instituta, odnosno Vojske Srbije i Crne Gore prema povjesničarima, svjedočio o nepostojanju “elementarnog osjećaja za komunikaciju” i nedostatku svijesti o potrebi znanstvenog proučavanja novije vojne povijesti. U nedostatku arhivskih izvora autor je u opisivanju života i rada u Jugoslavenskoj armiji u znatnoj mjeri koristio raznovrsni armijski tisak. Otvaranje novih arhivskih izvora omogućit će daljnje proučavanje ove teme, a ova knjiga u tom će smislu predstavljati nezaobilaznu početnu točku budućih istraživanja.

NIKICA BARIĆ

Carole HODGE, *Britain and the Balkans, 1991 until the present*, Routledge, Taylor & Francis Group, London, New York 2006., xiii + 300 str.

Riječ je o knjizi koja raščlanjuje ulogu Velike Britanije u međunarodnoj politici prema državama koje su nastale raspadom Jugoslavije od 1991. pa gotovo sve do današnjih dana. Autorica je prethodno bila voditeljica istraživanja jugoistočne Europe na Sveučilištu u Glasgowu, a trenutno provodi poslijedoktorsko istraživanje međunarodnog prava o ljudskim pravima.

U uvodu (“Introduction”, str. 1. - 4.) autorica zaključuje da je tijekom hladnog rata Velika Britanija bila ključni politički i vojni partner Sjedinjenih Država. No, okončanjem hladnog rata ovaj položaj Britanije doveden je u pitanje. Osim toga, ona je u gospodarskom, odnosno industrijskom smislu, zaostajala u odnosu na zapadnoeuropske trendove. Zato se pred Britanijom u razdoblju nakon hladnog rata postavila dvojba – treba li ona i dalje težiti očuvanju statusa svjetske sile ili se mora zadovoljiti s položajem osrednje europske sile, što bi bilo u skladu s njezinim gospodarskim mogućnostima? Britanija se nije željela pomiriti s gubitkom svoga utjecaja, a u tom smislu nije joj odgovarala ojačana ujedinjena Njemačka, koja bi, uz Francusku, dominirala Europom. Europska zajednica trebala je preuzeti rješavanje krize izazvane nasilnim raspadom Jugoslavije, dok se Sjedinjene Države, u uvodnom razdoblju te krize, u nju nisu željele uplitati. Tako je kriza na području bivše Jugoslavije dala britanskoj politici mogućnost

da se ponovno afirmira kao bitan čimbenik u Europi, istovremeno onemogućavajući oblikovanje jedinstvene europske vanjske i sigurnosne politike, odnosno stavljajući prepreke na put jačih europskih integracija. Pri tome je britansko mišljenje bilo da je Srbija nezaobilazna ako se želi postići stabilnost na Balkanu, pa je protivljenje djelotvornoj međunarodnoj vojnoj intervenciji protiv Srba u Bosni i Hercegovini i prosrpsko lobiranje bila bitna značajka britanskih političara i diplomata.

U prvom poglavlju "Croatia, Establishing parameters" (str. 5. - 23.) autorica obavještava čitatelje o glavnim događajima koji su početkom 1990-ih doveli do raspada Jugoslavije za što ona najodgovornijom smatra politiku srbijanskog predsjednika Miloševića. Kratkotrajni sukob u Sloveniji, a zatim puno intenzivnija ratni događaji u Hrvatskoj prisilili su Europsku zajednicu na diplomatsku akciju, koja je trebala dovesti do okončanja sukoba. Autorica naglašava da je britanska diplomacija u tom razdoblju igrala ključnu ulogu pri uvođenju UN-ova embarga na uvoz oružja u Jugoslaviju, koji je pogodio srpskoj strani, na čijoj se strani nalazila dobro naoružana Jugoslavenska narodna armija. Ipak, smatra autorica, malo je vjerojatno da bi Vijeće sigurnosti UN-a prihvatilo rezoluciju za uvođenje embarga na uvoz naoružanja, da ga na prijedlog Britanca nije predložio osobno jugoslavenski savezni sekretar vanjskih poslova Budimir Lončar. U tom razdoblju britanska diplomacija bila je uspješna u sprječavanju aktivnije zajedničke europske politike prema Jugoslaviji. Britanci su otklanjali mogućnost eventualne europske vojne intervencije u Jugoslaviji, koristeći primjer Sjeverne Irske i dugogodišnje unutarnje sukobe u njoj, koje je bilo nemoguće zaustaviti intervencijom izvana. Osim toga, kako navodi autorica, britanskoj politici činilo se da u Europi, koja se ponovno politički oblikovala nakon tek okončanog hladnog rata, nije naodmet imati saveznika u Beogradu, koji je raspolagao znatnom vojnom silom. Na početku je britanska diplomacija podržavala opstanak Jugoslavije, ali se krajem 1991. pojavio mirovni plan lorda Petera Carringtona, koji je prethodno obnašao dužnosti britanskog ministra vanjskih poslova i glavnog tajnika NATO saveza. Taj plan predviđao je preustroj Jugoslavije u labavu zajednicu suverenih, odnosno nezavisnih republika, koje su se trebale obvezati na zaštitu nacionalnih manjina. No, Milošević je odbio ovaj plan, a ovo je otvorilo put međunarodnom priznanju Slovenije i Hrvatske. Ipak, mirovni plan predstavnika UN-a Cyrusa Vancea za uspostavu mira u Hrvatskoj omogućavao je srpskoj strani da dugoročno očuva teritorijalne stečevine ostvarene u ratu protiv Hrvatske 1991., a Beograd se, ne obazirući se puno na zahtjeve i traženja međunarodne zajednice, mogao usredotočiti na provođenje slične politike u Bosni i Hercegovini.

U drugom i trećem poglavlju, "From Croatia to Bosnia, Consolidating policy" (str. 24. - 34.) i "Britain behind the steering wheel" (str. 35. - 49.), razmatra se britanska politika prema Bosni i Hercegovini tijekom 1992., kada se London uspio nametnuti kao bitan čimbenik u rješavanju krize u toj državi. Početkom 1992. Europska zajednica predložila je Cutileirov plan, nazvan po portugalskom ministru vanjskih poslova, Joseu Cutileiru. Plan je predlagao unutarnju podjelu BiH na područja podijeljena između triju bosansko-hercegovačkih konstitutivnih naroda. To načelo sadržavat će i sve iduće međunarodne mirovne inicijative za BiH, uključujući i mirovni sporazum iz Dayton potpisan 1995. Autorica smatra da je Cutileirov plan težio izbjegavanju rata u BiH, pri čemu je išao na ruku srpskoj strani. Ipak, Srbi su smatrali da puno više mogu postići ratom. Nakon što je BiH proglasila nezavisnost, bosansko-hercegovački Srbi krenuli su u uspostavu svoje republike ratom, odnosno "etničkim čišćenjem" Muslimana i Hrvata. Autorica smatra da je britanska diplomacija sprečavala međunarodnu vojnu intervenciju u BiH, odnosno primjenu odlučnih mjera koje bi zausta-

vile srpski ratni stroj. Krajem 1992. u britanskom tisku pojavljivali su se komentari, utemeljeni na izvorima iz britanske vlade, koji su smatrali da u vezi sa stanjem u BiH treba biti realan, odnosno treba priznati srpska osvajanja, omogućiti Srbiji i Hrvatskoj pripajanje dijelova bosansko-hercegovačkog teritorija, a od ostatka stvoriti muslimanski "bantustan".

U četvrtom poglavlju "Diplomacy by cartography, Peace plans and wider war" (str. 50. - 81.) razmatra se britanska politika prema BiH tijekom 1993. Na nju je u tom razdoblju pečat ostavilo djelovanje supredsjedatelja Međunarodne konferencije o bivšoj Jugoslaviji, lorda Davida Owena, bivšega britanskog ministra vanjskih poslova. On je tijekom 1993. sudjelovao u izradi dvaju mirovnih planova za BiH, a oba su se temeljila na decentralizaciji, odnosno podjeli te zemlje na posebna područja za svaki od njezinih konstitutivnih naroda. U vezi s prvim od tih dvaju planova, Vance-Owenovim, koji je predložen početkom 1993., autorica zaključuje da je on pomogao rasplamsavanju hrvatsko-bošnjačkog sukoba, iako, očito, nije bio njegov glavni uzrok. U vezi s hrvatskim masakrom bošnjačkih civila u Ahmićima u travnju 1993., autorica smatra da su pripadnici britanskih postrojbi UN-a iskoristili taj događaj, odnosno uz njihovu pomoć tom događaju dana je znatna pozornost medija, čime se međunarodna percepcija rata u BiH izmijenila. Više se nije govorilo o srpskoj agresiji, nego o izjednačavanju srpske i hrvatske strane, odnosno ratu "svih protiv sviju". Ovo je davalo argumente britanskoj politici koja se protivila međunarodnoj vojnoj intervenciji protiv bosansko-hercegovačkih Srba.

U petom poglavlju "Bosnia's 'safe' areas and General Rose" (str. 82. - 105.) razmatra se djelovanje britanskoga generala Michaela Rosea, koji je početkom 1994. preuzeo zapovjedništvo nad postrojbama UN-a u BiH. Rose je tijekom 1994. svojim djelovanjem onemogućavao pokretanje djelotvornih zračnih udara NATO saveza protiv bosansko-hercegovačkih Srba, u veljači na području Sarajeva, u travnju na području Goražde i krajem te godine na području Bihaća, koji je tada bio izložen snažnim srpskim napadima. Tijekom 1994. uspostavljena je međunarodna Kontaktna skupina, u čije su djelovanje bili uključeni predstavnici Francuske, Njemačke, Rusije, Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije. Za Britance je uspostava Kontaktne skupine trebala značiti sredstvo utjecaja na Amerikance, kako oni ne bi vodili intervencionističku politiku u BiH. Istovremeno je ova skupina davala veću ulogu Rusiji, koja se, kao i Britanija, zalagala za oslonac na srbijanskog predsjednika Miloševića, kako bi on prisilio bosansko-hercegovačke Srbe da prihvate međunarodne mirovne inicijative. Mirovni plan Kontaktne skupine priznavao je postojanje Republike Srpske, kojoj je dodijelio 49% bosansko-hercegovačkog teritorija, dok je ostatak bio namijenjen bošnjačko-hrvatskoj federaciji. No, bosanski Srbi odbili su i ovaj mirovni plan.

U šestom poglavlju "Whitehall under challenge, Srebrenica" (str. 106. - 126.) razmatraju se posljednji mjeseci rata u BiH, koji su srpskim zauzimanjem Srebrenice i likvidacijom više tisuća njezinih stanovnika pokazali svu neuspješnost UN-a u BiH. U tom razdoblju američka diplomacija preuzima vodeću ulogu u okončanju sukoba u BiH. Hrvatska akcija "Oluja" i daljnje napredovanje hrvatskih snaga i Armije BiH prema Banjoj Luci, kao i pokretanje intenzivnijih zračnih udara NATO saveza na bosanske Srbe, konačno će ih prisiliti da prihvate međunarodne mirovne inicijative.

U sedmom poglavlju "Putting Serbia back on the map" (str. 127. - 138.) raspravlja se o posljedicama sporazuma u Daytonu, kojim je uspostavljen mir u BiH. Autorica smatra da je tim mirovnim sporazumom u BiH uspostavljen nedjelotvoran međunarodni poluprotektorat, a Republika Srpska priznata je kao država u sklopu države. Na

kraju, bila je riječ o miru koji je prihvaćao brojne zamisli mirovnog plana Kontaktne skupine iz 1994. Ubrzo se pokazalo da u provedbi mirovnog sporazuma u BiH postoje brojne teškoće, od povratka izbjeglica i prognanika, do uhićenja optuženih za ratne zločine. Autorica također smatra da je, unatoč velikoj ulozi američke diplomacije u sklapanju mira, personificiranoj u djelovanju Richarda Holbrookea, britanska politika tijekom konačnih mirovnih pregovora zadržala znatan utjecaj, a on se očitavao i u sudjelovanju britanskih postrojbi u međunarodnim mirovnim snagama koje je u skladu sa sporazumom u Daytonu trebalo rasporediti u BiH.

U osmom poglavlju "New Labour in power" (str. 139. - 151.) razmatra se britanska politika nakon što su na vlast došli laburisti pod vodstvom Tonyja Blaira. Iako se često navodi da su laburisti svojim "etičkim" pristupom izvršili prekretnicu dotadašnje britanske vanjske politike, autorica na primjeru postdaytonske BiH pokazuje da to nije točno. Ona navodi primjer Prijedora gdje su britanski vojnici i agencije za razvoj surađivale i pomagale mjesnim srpskim vođama, koji su se tijekom rata istaknuli u progonu Muslimana. Konačno su britanske posebne postrojbe ipak uhitile pojedine Srbe optužene za ratne zločine, pri čemu je ubijen Simo Drljača, prethodno načelnik policije u Prijedoru. I na ovo se gledalo kao na odlučnost laburističke vlade da energičnim djelovanjem pomogne normalizaciji stanja u BiH. No, postojale su informacije da je Drljača ubijen jer je previše znao o britanskoj suradnji sa Srbima. Nakon ovih akcija britanske postrojbe nisu učinile ništa na uhićenju ostalih Srba optuženih za ratne zločine. Britanski tisak i političari također su navodili da je u BiH prisutna korupcija, pri čemu su bili posebno sumnjičavi prema bošnjačkim političarima, naglašavajući da većina pomoći za poslijeratnu obnovu odlazi u bošnjačko-hrvatsku federaciju. Nasuprot tome britanski političari hvalili su Biljanu Plavšić, zato jer se ona u međuvremenu odvojila od radikalnih vođa bosanskih Srba i osuđivala njihovu korupciju. Britanski ministar vanjskih poslova u ljeto 1997. posjetio je BiH i tom prilikom i osobno pohvalio Biljanu Plavšić, uvjeravajući Srbe da britanske postrojbe više neće uhićivati bosanske Srbe optužene za ratne zločine.

Autorica zaključuje da je premijer Blair želio zadržati poseban položaj Britanije među članicama Europske unije. Britansko odbijanje jedinstvene europske valute i jedinstvenih granica (Schengenski sporazum) značilo je da bi Britanci mogli biti potisnuti iz kruga zajedničke europske politike. No, važnost Britanije bila je u njezinim specifično bliskim odnosima s Amerikancima, kao i u vojnim-sigurnosnim pitanjima i angažmanu, u kojima je mogla igrati vrlo bitnu ulogu.

U devetom poglavlju "Kosovo" (str. 152. - 164.) razmatra se kriza u južnoj srbijanskoj pokrajini Kosovo gdje su se krajem 1990-ih rasplamsali sukobi između albanske Oslobođilačke vojske Kosova i srbijanskih snaga. Ova kriza će 1999. dovesti do intervencije NATO saveza, čije će snage, nakon zračnog bombardiranja Savezne Republike Jugoslavije, ući na Kosovo. Autorica zaključuje da su ovi događaji pomogli jačanju prestiža Velike Britanije, čiji se premijer Blair istaknuo u pokretanju vojne intervencije. Ovime je ojačano britansko savezništvo s Amerikancima, čime je otvorena mogućnost budućih vojnih intervencija ovih dviju država diljem svijeta. Istovremeno su Britanci otežavali francuske i njemačke pokušaje daljnjih integracija postojećih članica Europske unije, dajući prednost njezinu proširenju na nove članice, nauštrb veće unutarnje integracije, odnosno federalizacije unije.

U vezi s britanskom politikom tijekom intervencije na Kosovu autorica ponovno zaključuje da nije riječ o njezinoj temeljitoj promjeni u odnosu na britansku politiku tijekom rata u BiH, nego je bila riječ o promijenjenim okolnostima. Spremnost za

intervenciju na Kosovu donijela je Britaniji korist, jer je ojačala njezino savezništvo s Americancima. London se konačno odlučio za obračun s Miloševićem, ali zato jer se on do tada već prekomjerno kompromitirao. No, nakon pada Miloševića Britanci su odmah uspostavili solidne veze s njegovim nasljednicima, iako se oni nisu u potpunosti odrekli naslijeđa Miloševićeve politike. Tako je, zaključuje autorica, nastavljena ista britanska politika, iako u drugom obliku i provođena drugim sredstvima.

U desetom poglavlju "Post Milosevic, A new leaf?" (str. 165. - 177.) prati se britanska politika prema području bivše Jugoslavije nakon što je 2000. Milošević oboren s vlasti u Srbiji. Na Srbiju nakon Miloševića u britanskim krugovima gledalo se kao na povoljno područje gospodarskih investicija, pri čemu Britanci nisu s odobravanjem gledali na eventualno osamostaljivanje Crne Gore. Autorica zaključuje da je Britanija svojim diplomatskim i vojnim prisustvom na području bivše Jugoslavije (BiH, Kosovo, Makedonija) zadržala važan položaj u Europskoj uniji, unatoč odbijanju prihvaćanja jedinstvene europske valute i Schengenskog sporazuma. Osim toga, umjesto jačanja europskih obrambenih struktura, došlo je do supremacije NATO saveza pod američkim vodstvom i u savezništvu s Britancima. Inferiornost Europe u tom pogledu postat će očita tek nekoliko godina kasnije, tijekom američkih priprema za intervenciju u Iraku.

U jedanaestom poglavlju "Post-September 11, A new imperialism in the Balkans?" (str. 178. - 196.) autorica razmatra stanje na području bivše Jugoslavije nakon terorističkih napada 11. rujna 2001. Zaključuje da je nakon toga datuma došlo do žurne prekretnice u politici Sjedinjenih Država. Amerikanci su se s područja bivše Jugoslavije, na koje su bili u znatnoj mjeri usredotočeni tijekom 1990-ih, orijentirali na stanje u Afganistanu, a zatim Iraku. Ovo je omogućilo Britancima da se u još većoj mjeri uključe u različite diplomatske, sigurnosne i vojne poslove u državama nasljednicama bivše Jugoslavije. Autorica skreće pažnju na razmišljanja britanskog diplomata Roberta Coopera, savjetnika Tonyja Blaira. Cooper je zaključio da su i u razdoblju globalizacije prisutni suprotni procesi koji dovode do političke dezintegracije i raspada. Ovo se pokazalo na primjeru Jugoslavije, kao i drugdje u svijetu. Tako su nastale nove države koje su slabe i otvaraju mogućnost širenja nesigurnosti. Zato im je potrebna "pomoć" koju im trebaju pružiti jače države. Nije riječ o nametnutom imperijalizmu, nego o tutorstvu koje slabije države dobrovoljno prihvaćaju, odričući se dijela svoga suvereniteta. Za one države koje ne žele prihvatiti takav sustav, mogu se, zaključuje Cooper, primijeniti različita sredstva prisile i intervencije. Primjeri takvih država na području bivše Jugoslavije su Bosna i Hercegovina i Kosovo, u kojima su Britanci tijekom 1990-ih osigurali svoju značajnu prisutnost. Autorica zaključuje da je britanska politika i početkom 21. stoljeća i dalje nastavila davati potporu Srbiji, otežavajući kako osamostaljenje Crne Gore, tako i europske integracije Hrvatske, koja je optuživana da ne želi uhititi i izručiti Haškom sudu generala Antu Gotovinu.

U dvanaestom poglavlju "Full circle" (str. 197. - 205.) razmatra se britanska politika prema "zapadnom Balkanu" tijekom prve polovice 2005. godine. Autorica i ovom prilikom zaključuje da britanski političari i stručnjaci razvijaju i potiču "pozitivnu diskriminaciju" prema Srbiji, razvijajući dvostruke standarde koji pogoduju Srbiji, što izaziva nepovjerenje ostalih zemalja u njezinu okružju. Autorica također zaključuje da se Europska unija istovremeno nalazi u stanju izražene podijeljenosti, a to je stanje kojem je, na različite načine, težio cijeli niz britanskih vlada.

U pogovoru ("Afterword", str. 206. - 207.), pisanom početkom siječnja 2006., autorica ukratko analizira neke od poteza britanske diplomacije sredinom 2005. Ona smatra

znakovitim da je upravo britanska diplomacija na desetu godišnjicu srpskoga masakra u Srebrenici predložila da hrvatski, srpski i bošnjački predstavnici sastave zajedničku izjavu o "pomirenju i isprici". Predstavnici Republike Srpske ovo su prihvatili, ali su inicijativu odbili predstavnici drugih dvaju bosansko-hercegovačkih naroda. Autorica smatra da je ova britanska inicijativa trebala ublažiti nedugo prije toga objavljene snimke srpske likvidacije muslimanskih civila iz Srebrenice. U tom smislu, zaključuje autorica, Europska unija, pod utjecajem britanske politike, i dalje čini pogrešne poteze. Odugovlači se s osamostaljenjem Crne Gore, a ne rješava se položaj Kosova, pri čemu se autorica zalaže da Kosovo dobije punu nezavisnost i članstvo u UN-u, a ni u kojem slučaju da bude decentralizirano i podijeljeno na srpski i albanski dio, kako bi to priželjkivao Beograd. Stanje u BiH ne omogućava njezinu stabilizaciju, što autorica pripisuje djelovanju britanskog predstavnika Paddyja Ashdowna koji je obnašao dužnost visokog povjerenika za BiH. Autorica smatra da međunarodna zajednica pri rješavanju ovih problema mora imati na umu čimbenike koji su doveli do nasilnog raspada Jugoslavije, pri čemu očito misli na srpsku politiku o kojoj ima iznimno nepovoljno mišljenje.

Na kraju knjige nalaze se bilješke (str. 208. - 273.), zatim slijedi popis korištenih izvora, literature i tiska (str. 274. - 284.). Autorica se koristila brojnom literaturom, a vidljivo je da je uložila napor u proučavanju knjiga i periodike koji su objavljivani na području bivše Jugoslavije. Na samom kraju knjige nalazi se i jedinstveno imensko (osobno i zemljopisno) i predmetno kazalo (str. 285. - 300.).

NIKICA BARIĆ

Ulrich BECK, *Što je globalizacija?*, Vizura, Zagreb 2003., 389 str.

Kovanica «G-word» je stvorena je u anglosaksonskom svijetu prije otprilike dva desetljeća kao posljedica živih rasprava političara, gospodarstvenika te ostalih znanstvenika (a među njima i povjesničara) o fenomenu globalizacije. Od tada je riječ *globalizacija* ili «g-word» postala vjerojatno jedna od najspominjanijih riječi u svijetu. Istovremeno, to je jedna od najčešće (politički) zloupotrebljivanih, a najrjeđe definiranih riječi u prošlosti, a vjerojatno i u godinama koje dolaze. Svoja objašnjenja fenomena globalizacije podjednako glasno nude neoliberali, neomarksisti, neokonzervativci, tzv. civilni sektor (koji je i sam proizvod vremena koje pokušava tumačiti i pojača koje pokušava mijenjati), ekonomski teoretičari zaslijepljeni i oduševljeni slobodnim tržištem (kao npr. *guru* suvremenog kapitalizma Jonas Ridderstråle i Kjell A. Nordström) itd., a svako tumačenje otkriva političko ili gospodarsko polazište tumača.

Pa što je onda globalizacija? Odgovor nudi Ulrich Beck u knjizi *Što je globalizacija!* Djelo nadalje nosi podnaslov *Zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*, tako da naslov i podnaslov jasno govore što Beck želi postići svojim djelom. Želi objasniti fenomene globalizacije i globalizma, ali također nudi odgovore tj. scenarije mogućeg/vjerojatnog razvoja globalnih strukturnih ploča. No, zašto vjerovati Ulrichu Becku i njegov blagi antiglobalizam promatrati drukčije od nebrojenog niza sličnih ili potpuno različitih razmišljanja o intrigantnoj temi. Pogotovo ako na 49. stranici knjige pročitamo Beckovu rečenicu u kojoj tvrdi da je «pojam i diskurs globalizacije tako nebulozan. Odrediti ga jednako je pokušaju da se puding zakuca za zid». Upravo ta citi-

rana rečenica i pol pokazuje da Beck fenomenu globalizacije ne pristupa navijački ili pojednostavljeno kako to većina, napose američkih, autora tekstova o ovoj temi čini. Beck je pripadnik njemačkog naroda koji je pljuske globalizacije dobio još za vrijeme slavlja u povodu ujedinjenja i stvaranja velike nacionalne države. Te pljuske ujedinjenoj Njemačkoj ogledale su se u bijegu simbola njemačkoga gospodarskog čuda, kao što su Siemens ili BMW, u Indiju i druge krajeve svijeta gdje je rad jeftiniji, a porezi manji, ali i u ograničavanjima ujedinjene zemlje mehanizmima i organizacijama globalnog društva. Istovremeno, Beck je izdanak njemačke filozofske tradicije koji svijet uspijeva promatrati gotovo neutralno, s jasne akademske distance, a taj znanstvenički odmak on je mogao primijeniti na svojoj domovini. Zbroj tih dvaju čimbenika može upućivati na posebnost Beckova djela. Pročitano to potvrđuje!

Naime, Beck globalizaciju ne promatra kroz dominantne naočale ekonomije (ali ne niječe ili umanjuje važnost tog aspekta globalizacije), već je ponajprije promatra kao politizaciju. On ističe da insceniranje globalizacije dopušta da tvrtke koje djeluju globalno imaju ključnu ulogu u oblikovanju društva, a ne samo ekonomije, drugim riječima transgraničnost multinacionalnih kompanija daje im u ruke snažan element prijete i akcije (povlačenje kapitala, uskrata radnih mjesta, gubitak poreza) koji je zapravo iz sfere politike ili, kako to naglašava Beck, «subpolitike» ili «politike materijalnih prisila». To oružje prisile u konačnici dovodi do «odbacivanja nacionalno-državnih okova». Tom analizom Beck se svrstava u tabor onih koji vide i negativnosti globalizacije, ali za razliku od neomarksista (Negri i Hardt) i odlučnih antiglobalista (Hirst i Thomson) on ne smatra da je transgranični kapital proizvedena ruka nacionalne države (ponajprije SAD-a), već ističe da je država i njezina politička i vojna snaga oruđe kojim kapital otvara vrata koja su zatvorena za klasične načine ekonomske ekspanzije. Odnosno naglašava tezu *minimalne države!* Za tu pojavu u kojoj svjetsko tržište izgurava ili zamjenjuje političko djelovanje Beck uvodi pojam *globalizam ili globalitet*.

Razlozi za neopozivost globaliteta prema Becku su jasni:

«1. geografsko širenje i rastuća interakcijska gustoća međunarodnog djelovanja, globalna umreženost i rast moći transnacionalnih koncerna,

2. informacijsko i komunikacijsko-tehnološka neprekidna revolucija,

3. univerzalni zahtjevi za ljudskim pravima – dakle (barem na riječima iskazano) demokratsko načelo,

4. bujice slika globalnih kulturnih industrija,

5. postinternacionalna, policentrična svjetska politika – osim vlada postoje po moći i broju rastući transnacionalni akteri (koncerni, nevladine organizacije, Ujedinjeni narodi),

6. pitanja globalnog siromaštva,

7. globalna uništavanja okoliša i

8. transkulturalni sukobi na jednom mjestu.»

Ukratko, navedeno jamči da ništa što se odigrava na planetu nema lokaln značenje, već da sve pobjede i katastrofe, uspjesi i pogreške pogađaju cijeli svijet.

No, upravo zato Beck vidi i kraj, ili barem protutežu, globalizacije – *glokalitet*: lokalne posebnosti, lokalne i uskoregionalne kulture postaju protuteža uniformiranom glo-

balizmu i svojom se lokalnom autentičnošću suprotstavljaju globalizacijskim pojednostavljivanjima uvjetovanim trkom za profitom.

Glokalizacija je tek jedan od odgovora na prijetnju globalizacije. Čitavo četvrto poglavlje, tj. završetak knjige, naslovljeno je «Odgovori na globalizaciju». Završnom poglavlju prethode «Uvod», «Što podrazumijeva globalizacija? Dimenzije, kontroverze, definicije» te «Zablude globalizma». Sve zajedno čini vrlo dobro djelo koje postavlja pitanja, ali na njih suvislo odgovara i nudi rješenja. Stoga zavrjeđuje punu pozornost svakoga tko želi razumjeti svijet i procese koji oblikuju današnjicu.

I konačno, *što je*, po Becku, *globalizacija*? «Globalizacija je zbir procesa kojih je posljedica ta da transnacionalni akteri, njihove šanse za moć, orijentacije, identiteti i mreže potkopavaju nacionalne države i njihov suverenitet i međusobno se povezuju.»

DAMIR MATANOVIĆ